

Versifikációs kérdések

Nabokov stoppolt zoknija, Füst Milán bivalybőr papucs, a mindenség átmérőjeként ragyogó partvisnyél. Tolnai poézisének sajátlagos tárgyai, az alkotói pálya öt évtizede gyarapodó Wunderkammerének¹ relikviái, melyek a szerző 2001 és 2017 között keletkezett műveit egybegyűjtő *Nem könnyű* kötetben kaptak helyet. A Jelenkor Kiadó gondozásában megjelent életműsorozat harmadik, a szerző "kései kísérleti költészetét" (143.) magába foglaló kötete reflexív módon szerepelteti a Tolnai-univerzum jól ismert attribútumait, miközben a sokszínű oeuvre újabb tónusait is felvillantja.

A 2016-ban indult életműsorozat fontosságát és az – eddigi kötetek alapján kirajzolódó – kiadói koncepció jelentőségét kellőképpen hangsúlyozni nem könnyű. A Tolnai-művek kultikus darabjainak megjelentetése, a szerző kánonformáló munkásságának kiemelése az utóbbi évek üdvözlendő kiadói törekvése. A sorozat darabjai alkalmat adnak arra, hogy reprezentáns művekre fókuszálva kövessük a kiterjedt életpálya ívét, felmérjük feszítvóját. A nyitó kötet, az – elsőként 1980-ban az újvidéki Forumnál megjelent, Magyarországon eddig hiánycikknek számító – *Világpor*² (költői önértelmezéssel is bővített kiadása) Tolnai máig eleven megszólalását, versnyelvének frissességét bizonyítja. Az életműsorozat második darabja a műfaji diverzitásra, az epikus formák innovatív felhasználására irányítja a figyelmet: a könyv a "prózai miniatűröket"³ tartalmazó *Gogol halálát* és az autobiografikus elemeken alapuló rövidtörténetet bravúrosan működtető *Virág utca 3*⁴ kötetét fogja egybe.

A *Virág utca 3* "pillanatprózáinak"⁵ *Film* című darabjában a következő metapoétikus szövegrész olvasható: "ez az [...] én tulajdonképpeni műfajom, formám: ahogy hozzáérek

¹ Tolnai tárgyvilága és a 16. században kialakuló Kunst-, illetve Wunderkammer intézménye közti strukturális hasonlóságot Novák Anikó disszertációja vizsgálja: "Már Tolnai első kötetében, az 1963-ban megjelent *Homorú versekben* is olvashatunk gyűjtőtevékenységről. [...] [az *Intérieur* című költemény] a Wunderkammerek, a ritkasággyűjtemények világát idézi, az összegyűjtött tárgyak között találunk mandzsettagombokat, kirakókockákat, kagylókat, rongybabát, üres tubusokat, de tetten érhető már a szakosodás is, megfogalmazódik a kaktusz- vagy pipagyűjtemény és a régi lámpák beszerzésének vágya. Megjelenik továbbá a gyűjtemény megszervezésének időt helyettesítő tevékenysége is, a lírai én rendezeti gyűjteményét, törölgeti kagylóit, szinte érezzük a vers körül lengedező háremillatot" – Novák Anikó, *A kollekció poétikája – Gyűjtés és muzealizás Tolnai Ottó műveiben*, doktori értekezés, Szeged, 2014.

<http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2193/1/Novak%20Aniko%20disszertacio.pdf>

² Tolnai Ottó, *Világpor*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

³ Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 61.

⁴ Tolnai Ottó, *Gogol halála & Virág utca 3*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

⁵ Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 92.

egy-egy műfaj falához, és hol boldog, hol fájdalmas arckifejezéssel visszahúgom, visszarántom a kezemet".⁶ Tolnai jellegzetes eljárására – az architextuális kereteket lebontó írások létrehozására – vonatkozó sorok a szerző új kötetét tekintve ugyancsak érvényesek. A könyv öt fejezetének narratív hosszúversei (*Nem könnyű, Kibuggyan a vér a számon*), könnyed helyzetrajzai (*Nem álltam félre*), kerekre csiszolt, dalszerű költsései (*Őszi nyuszi*), csattanós gageken (*A jeget a JAGUÁR-ról, Kövér bundás picsák*) vagy anekdotikus elemeken alapuló prózaversei (*Az a tatai is avagy a szövegkócológép levédése*), súlyos nagymonológjai (*Behemperedtél-e a rózsába*) érvénytelenítik a megcsontosodott nyelvi patterneket, a poétikai szabadságot hirdetik; miközben – többszörös önreflexióval – hajtják végre a költői programként tételezett "kései rekapitulációt".

Tolnai monográfiája 1994-ben diagnosztizálta azt a kompozíciós eljárást, amely máig jellemzi az író műveinek egymáshoz fűződő viszonyát: "A korábbi és a későbbi műalkotások sosem passzív előzményei vagy következményei egymásnak. Különösen nem az olyan művészek esetében, mint Tolnai Ottó, aki nemcsak igen korán megkezdte költői motívumainak újraidézését, hanem szinte folyamatosan rekapitulál".⁷ A *Világpor* címadó motívumának variációi⁸ immanens módon mutatták Tolnai motívumismélteléseinek végtelennek tűnő lehetőségeit. A köteteken átívelő trópusokat a *Nem könnyű* – a reflexió számos módozatát⁹ felmutatva – szintén működésbe hozza. A csicsóka, a karfiol, a flamingó, a tenger immár meta-metaforákként,¹⁰ véglegesen kisajátított elemekként tűnnek fel: "akkor határoztam el / írok róla / (a magam módján megverselem) / ugyanis egy elpusztult flamingótetem mellett állt / és hát ugye az ember felelős motívumaiért (metaforáiért) / úgy képzelem a túlvilágon majd azt kéri számon / motívumaimat (metaforáimat) / hogyan sáfarkodtam velük / kitartottál-e mellettük" (92–93.). A recepció visszatérő megállapítása, hogy egyes – a torz alaktalanságát formaeszménnyé emelő¹¹ – Tolnai-motívumok (lőszbaba, karfiol, csicsóka) alakzatának

⁶ Tolnai Ottó, *Virág utca 3*, Forum Kiadó, Újvidék, 1983, 142.

⁷ Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 7.

⁸ Pillék kénpora, csont-, rizs-, mész- vagy indigópor; a világpor hol a hétköznapi piszka, hol a világegész magába sűrítő anyag. A kötetsszervező motívum egyúttal a nagyhatású költői program szimbólumaként is értelmezhető: „Porrá akartam zúzni a klasszikus, romantikus kötetet, kivájni a közepét, kivenni az ott lévő centrális, nagy és szent kategóriákat. Egy úr keletkezett, és én oda helyeztem be a karfiolt, a csicsókát és a lőszbabát” – *Tolnai Ottó-életműsorozatot indít a Jelenkor Kiadó*, Vajdaság Ma, 2016. 04. 08. <http://www.vajma.info/cikk/kultura/11007/Tolnai-Otto-életműsorozatot-indit-a-Jelenkor-Kiado.html>

⁹ Közülük egy például a *Behemperedtél-e a rózsába* metapoétikus részlete: "Olykor újra elmesélem / jóllehet mindig másképpen keverve / az alkatrészeket / (én nevezem alkatrészeknek a variált motívumokat)" (95.)

¹⁰ "hogyan lebentettem fel / meta-metaforámat / a rózsaszín csövekből görbített / végtelen flamingót" (133.)

"meta-metaforáit mint rezge higanygolyókat segíts görgetni fel a csúcs árnyékán" (137.)

¹¹ "a TOLNAI VILÁGLEXIKON-a is / izgalmas mód él vele / mármint a torzzal mint olyannal / torz virágnak nevezve a karfiolt például" (43.)

absztrahált megfelelője a deleuze-i rizóma.¹² A *Nem könnyű* egyes darabjaiban a szerző poétikai privatizációt hajt végre: Tolnai a teoretikus konstruktumot saját alakzataként forgatja vissza művébe: "olykor kezembe vettem egy- / egy nagy lila rizómát" (66.), "csontként ragyogó rizómafoteleinkben" (38.).

A *Nem könnyű* a szerzői szubjektum szereplehetőségeit változatosan variálja. A szövegek jelentős részében jól ismert alteregókat hallunk. A prózai önkomentárokat tartalmazó *Lábatlanok avagy a kereszt megtalálásában* (a Tolnai-verset olvasó s a megszólalást folyton megakasztó, ironizáló) Regény Misu tűnik fel.¹³ Az első fejezetben belépő Amadeó énekhangja pedig a *Tapőr* fejezettől zeng egyre hangosabban. Az alanyi költészetként értelmezhető versek ugyancsak eljátszanak a megszólaló szubjektum identitásának problémájával.¹⁴ A *Nem könnyű* több darabjában más-más szerzőktől származó textuális betétek szerepelnek, mely beékelte szövegrészeket a versben megszólaló szubjektum a lírai patchwork drága matériájaként mutat fel. A *Kovács* című versben a háború kitörésekor Belgrádból menekülő Mirko Kovač levelének egy részletét olvashatjuk, a *Te mit varrnál be* pedig Tóth Menyhért édesapjához, a harctérre címzett levelét idézi. A kötet több írása magán viseli a kétezres évek történelmi traumáit (a nizzai terrorcselekmény képeiről *A gyufásdoboz címkéjében*, a migránsválságról *A Velem mi lesz című költemény mellékdalában* vagy *A küszöbben* olvashatunk), s – Tolnai korábbi köteteinek toposzait előhívva – visszaidézi a délszláv háború pusztításának emlékét is (*Sós ismét a vértől*).

A *Nem könnyű* számos darabja hommage-ként értelmezhető. Tolnai az irodalmi emlékezetben rögzíti a pályatársak, a családtagok, illetve a versekben meg nem nevezett alakok helyét. A kötet tárgyvilágában egy-egy objektum mementóként tűnik fel. Az apától örökölt kis vásári

¹² "A bataille-i indíttatás ellenére vagy épp ennek termékeként az újraismételt helyzet, létszerkezet kimunkálja Tolnai művészetének ismétlésekkel teli poétikáját is, amihez újabb réteggént kapcsolódik a deleuze-i filozófia költészetté való szublimálása. Nemcsak a már jól ismert rizómák különböző figurációira (csicsóka, karfiol, torma, jerikói rózsza, patkány, térkép stb.) gondolok most, hanem maga az irodalom, a költői metaforák termékszerűségére is, létrehozottságára és az intenzitásokra, valamint a termelésre, a gyártásra mint ismétlésre, mint igazi, fárasztó tevékenységre." – Bencsik Orsolya, *Ne félj a rizómától!*, Jelenkor, 2017/5, 635.

¹³ "Mire is gondoltál, bökött a képernyőre, itt mire?! [...] Arra talán, kezdtem kényszeredetten, hogy utánuk, T. Olivérék után, mivel én, neked ezt felesleges bizonygatnom, nem vagyok azonos azzal a térdeplő (más versekben zokogó etc.) hitvány hívővel, infaustusszal, T. Olivérrel, immár nem volt olyan szűk ketrec, kényszer a kisebbségi lét, más létforma is választható volt, más utak is nyíltak, ki-be sétálhattunk a kisebbségi létből létbe, igen, más utak is nyíltak, és nem csak az anyaország és nem csak az idegenlégió felé... Jaj, csak ne kezd megint az Adriával, hördült fel Misu" (148.)

¹⁴ A *Segíts a kis koponyát a verőpárnán felmutatni* című vers "csúcs" szavához fűzött lábjegyzetében például a következők olvashatók: "A költő itt, a csúcsra utalva, minden bizonnyal a Triglavra gondolt, amely egykor, úgy tanulta, úgy élte meg, Jugoszlávia legmagasabb csúcsa volt, s immár örökre a csúcs, mint olyan marad számára, ha csúcsot mond, mindig a Triglavra gondol..." (137.)

barométer a mindenség mércéje (*Két szál lószőr*), a hátizsákban összepréselődött, talizmánként hordozott béka (sajátos asszociációkkal) Mészöly *Filmjét* idéző abszolút lemezzé¹⁵ lényegül (*Nietzsche bajsza*), ahogyan a T-vonalzó színeváltozása is a mészölyi tartást, a szerző állandó jelzőjeként emlegetett hajlíthatatlanságot idézi.¹⁶ Feltűnik továbbá a magyar irodalmat "nyelvében megváltó" Esterházy Péter (*Avagy a pápa pápaszeme*) vagy Tolnai "mestere a prózában", Danilo Kiš (*Mi mindent, A fejes vonalzó*); s nem kevésbé fontos helyet foglalnak el a kötet hétköznapi alakjai. Tolnai "felhúzza versébe" a ráckevei szamaras embert" (*Tapőr*), ahogyan központi szereplője lesz az ipari alpinista (*SCANDAL*), Palicsfürdő utcaseprője (*Avagy imádkozik*) vagy a kis egérbajszú filozófiatanár, kinek éneke nélkül a győri Műhely tenger számának bemutatója nem lett volna érvényes (*Az egész hiteltelen lett volna*).

A kötet jelentős szövegei foglalkoznak komorabb verstémákkal, az elmúlás, a halál kérdésével. A *Sötét szövegeim* a "lassan elnémuló" nagyapa alakját idézi; az anya testének romlásáról szüksézávan tudósító *Három szeget*, az öngyilkos barátira emlékeztető *A hal árnyéka* vagy a halott testvért meglelevenítő *Rahmanyinov dalai* Tolnai költészetének sötétebb tónusait láttatják. A *Nem könnyű* címadó versének egyik centrális része – egyfajta vallomásként – szól a festőbarát Györgydeák Györgyhöz: "közben festőbarátom meghalt / úgy halt meg, hogy nem írtam volt róla / (mennyt hibáztam / ha még időben írtam volna festőbarátomról / talán még ő is élne / mennyt hibáztam életemben)" (110.). A kötet legszebb sorai pedig a Hangya András alakját idéző, a festő munkásságának elfeledése ellen munkáló *Kibuggyan a vér a számon* zárata.

A folyóiratközlésként 2004-ben megjelent¹⁷ *Kibuggyan a vér...* a német hangya szó elemzése kapcsán a poliglott Tolnai-líra nyelvi sajátosságainak kérdését is érinti. A szerző szövegeire jellemző nyelvi–kulturális hibriditás¹⁸ a *Nem könnyű* számos részletében tetten érhető.¹⁹ A

¹⁵ "máris dadogni kezdem hiszen mit is mondhatnék / a döglött béka lemezét illetően / tán azt hogy a magyar irodalomnak vannak / ilyen abszolút lemezei (CD-i) / lásd mészöly FILM-jét" (41–42.)

¹⁶ "később talán pedig azért is szerettem volna / egy szép lakkos fejes vonalzót (T-vonalzót) / mert mesterem a prózában / akár egy kést / vonalzót tartott (rejtett) a kezében / amikor először kezeltem le vele [...] és később is minden egyes alkalommal / éreztem azt a gondolkodó (fejes) vonalzót / ha vágta már fejbe fejes vonalzóval / akkor el tudod képzelni mondatainak rám gyakorolt hatását / tudom többször megkísérelték kioperálni kezéből azt a vonalzót / lefaragni szinte ujjperceiről / de hiába az a vonalzó maradt / csontból volt / a feje a vonalzó szép feje pedig ezüstből" (358.)

¹⁷ Tolnai Ottó, *Kibuggyan a vér a számon*, Élet és Irodalom, 2004/15.

¹⁸ Virág Zoltán, "Az Azúr enciklopédistája" in Thomka Beáta (szerk.), *Tolnai-symposion*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2004, 41.

kötetben emellett bejárható az – az elefántcsonttoronyként magasodó Homokvárból²⁰ elénk táruló – nagyvilági tér is, amelyben a szerző domborzati identitására²¹ ismerünk. A Tiszát az Adriával, Újvidéket New Yorkkal²² összekötő gesztus²³ a Tolnai-írások esszenciális mozzanata. A rutinos Tolnai-olvasó a *Nem könnyűben* a szerző egyik szintézist teremtő könyvére ismerhet, s közben a versek új impulzusaira lehet figyelmes. Kifogyhatatlan szellemi muníciót sejtető költészet ez; öröm, hogy az utóbbi évek bő termése végre kötetben olvasható.

Tolnai Ottó, *Nem könnyű (Versek 2001–2017)*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017.

Márjánovics Diána

¹⁹ A különböző nyelvek jelentésrétegeinek összekapcsolását példázzák a *Kibuggyan a vér...* következő sorai: "emlékszem első saját román szavam a biserica volt / az egész román nyelvet köréje raktam / mint Brâncuși a targu jiu-i emlékművet ama régi kis templom / biserica köré talán mert szerbül és horvátul szlovénül / és talán macedónul bolgárul is a biser gyöngyöt jelent" (127–128.). A *Behemperedtél-e a rózsába* című vers Tisza Kljakovic nevéhez fűzött lábjegyzetében pedig – a nyelvi összekapcsolódást megvilágítandó – a következőkre inti a szerző olvasóját: "Kérem, most az egyszer ne olvassátok s-nek az sz betűt, hiszen e tengerfestő leány nevében ott a Tisza is..." (91.).

²⁰ "én legyek az első határon túli / kisebbségi költő / kinek kéglíje (alkóvja cellája) / elefántcsonttoronyként ragyog / noha tudtam képzavar / a homokvárra elefántcsonttornyot / applikálni / és bűn / aztán az egész kártyavár voltáért / a kis asztalosinast (segédet) hibáztatni" (59.)

²¹ Faragó Kornéliát idézi Kovács Krisztina, "*Tintába fojtva*" – *A létezés formája: a tenger "mint olyan"*, Műhely, 2001/1, 72.

²² "hisz már gyerekkoromban próbálkoztam / az ablaküvegen kopírozva / a tiszát az adriával összekötni" (23.); "a luszteres ferfi valójában újvidéki / mint ahogy tulajdonképpen / én is újvidéki vagyok / mi csináltunk volt new yorkot / a szerb athénből" (34.)

²³ "Valahogy összekötöm a nagyokat a kicsikkel, az ismeretlent az ismerttel, a lokálist, helyit a világgal. Ezek az ellenpontok nálam fontosak." – Nagy Miklós Kurd – Tolnai Ottó, *Végtelen flamingo*, Irodalmi Jelen, 2010. 07. 06. <https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1021/tolnai-otto-70>